

BULGAR TÜRKLERİNİN VE DİĞER TÜRKLERİN YILBAŞI ADETLERİNDE ATEŞ*

Ahmet TACEMEN

Bulgar Türkü, Yeni yıla maddeten ve maneviyaten, evi ile malı ile temiz girmek ve mutlu geleceğin emniyetini temin ederek, başlamak ister. Üstünü-başını, evini-barkını temiz tutmak, Bulgar Türkünün tabiyatında vardır. İnsan ruhunu kirleten kötü düşüncelerden ve insana zarar getirmek için uğraşan, etrafında onun başını belâya vermek için uğraşan, kötü ruhlardan korunmak için ise, inançlarında çeşitli vasıtalar vardır. Bu korunma, tedbir vasıtalarından, en mühimi ateştir.

Türk insanı için ateş, ocak, ev demektir. İyi, namuslu bir insan için: "O, *ocaktandır*" derler. Ateşe saygı ibadet-selleştirme hissedilir. Ateşle ilgili eylemlerinde "Habeş yeryüzünde Allahın bir nurudur." (Kırcalı Sancağı, İsmaille Belediyesi, Maşkıh Köyü). Ateşe tükürülmez. Ateşe karşı yakışıksız sözlerde ve hareketlerde bulunulmaz. Kaynayan suya bıçak sokulmaz. (Kırcalı Sancağı, Sürmenlee Belediyesi, Tilkilee ve Şayına Köyleri). Ateş, aydınlığın timsalidir. Kötü ruhlar ateşten korkarlar. Yerli inançlara göre, ateş, kötü ruhlardan, hastalıklardan - temizleyici, bereketi - arttırıcıdır. Bir çok inançlarında bu tesbitleri sezilmektedir. Bulgar Türklerinin Cin hocaları vardır. Onlar, cinleri buldukları yerlerde (genelde "karaçalı dikenlerinde, ölmüş hayvan boynuzları içinde) külhanlar yakarak, ateşe verirler. Hayvanlara hastalık geldiğinde, yine ateş yakarlar ve hayvanları "ateşten

* "Bulgaristan Türkleri Yılbaşları Bayramları ve Manileri" (Adana 1991)den alınmıştır.

geçirirler". ' Ateş, yani sıcaklık, inançlarına göre, herşeylere can verir. Havaların ısınmasının, nebatatın üstüne, karları eritmesinden başlayan etkinliği, onların olgunlaşmalarına kadar devam eder.

Baykal gölü havzasında yaşayan Türk- Mogol halkları, İlk yaz bayramları "Taylagan" dan önce, evlerinin, içini, dışını, silip, süpürürler, temizlerler. Sonra güzel kokulu bir ot demeti yakarak, içelerini tütsülerler. Dışarıda yaktıkları ateşten, dağlarda yemek için hazırladıkları yiyecekleri geçirirler ve kutsal saydıkları dağ başlarına, su kaynaklarını ziyarete çıkarlar. Vardıkları yerlerde, kurbanlar keserler, hediyeler bırakırlar. Yerler, içerler. Ölülerini anırlar. Ateşler yakarlar. Üstlerinden geçerler. Evlerine dönerlerken, ateşin en büyüğünde, eve götürülecekleri et bakırlarını, yalınların üstünde "dalanga" oluncaya (temizlemeye) kadar, sallarlar. Eve ateşten kömür getirerek ocaklarını yakarlar. (Mihaylov T.M., Buryatskiy şamanizim, Novosibirsk 1987, s. 71).

Kazakistan'da, Yılbaşı bayramında yakılan ateşler üzerinden, eski yılın kötülüklerinden, hastalıklarından kurtulmak, yeni yıla iyi, sıhhatli, düzenli bir şekilde girmek için atarlar, geçerler. (Bakon E.E., Esir Orta Asya, İstanbul 1976, s. 94).

Yılbaşı bayramlarında yakılan tören ateşlerine, Türkmenler "şamot", "şaman ot", Sibiryaya Tatarları "alas", Kazan Tatarları "elepe" derler. Tatarlar da, Özbekler de, ateşten geçerlerken: "Alas,

alas, kul bolodan holos" ("Alev alev, kıl belâdan azat") derler. (Snesarev G.P., Relikty Domusulmanskih verovaniy i obryadov u Uzbekov Horezma, Moskva 1969, s- 42). Vasîlieva G.P., Preobrazovanie byta i etniçeskie protsesiy v severnom Turkmenistane, Moskva 1969, s. 330

Ateş: ay, güneş, sıcaklık, aydınlık demektir, iyilik, hoşluk demektir. Türk inançlarında bu aydınlık, yerle, göğün, birbirlerinden kopmaları sonucu, peydah olmuştur. (Bonzarov D. Sobranie Soçuneniya, Moskva 1955, s. 75), Güneş, ay ve ateş genelde Türkler tarafından tanrılaştırılmışlardır. Onlara ayrılan mevkiler, efsanelerinde, örf ve adetlerinde büyüktür. Güneş, ay ve yıldızlar, aydınlık kaynakları olduklarından, onlara karşı olan inançları: bir ümit, bir iyilik beklentisi içermektedir. Güneş, ay ve ateşe ilgili gelenekleri, gök cisimlerine sonsuz saygıların ifade etmektedir. Bazı hallerde gök cisimleriyle ilgili doğa olaylarını yorumlamalarında, onlar hakkında hissettiklerini, açıkça görmekteyiz. Meselâ Sibiryadaki Hakas Türklerinin inançlarına göre, güneş ve ay tutulmalarında, onların kötü ruhlar tarafından öldürüldüklerine, sonra yine dirildiklerine inanılır. Güneşin, ayın tutuldukları sürece, Hakaslar ulumaları için, köpeklerin kulaklarını çekerler, davullar vururlar, çanlar çalarlar, ateşler yakarlar ve kötü ruhlara, güneşi, ayı, serbest bırakırtmak için yalvarırlar, dualar ederler. Yine, Hakas Türklerinin bir efsnesine göre, bir defasında Yeraltı dünyasının sahibi Erlik han, yeryüzünden ateşi çalmış ve insanlığı ateşsiz bırakmış. İnsanlar, bunun nasıl olduğunun farkına varmamışlar. Onlar, olanı biteni dinleyip anlayıncaya kadar, kuşlar meseleyi görüşmek için toplanmışlar. Ateşin, Erlikhanın hakimiyetinden kurtarılıp, yeryüzüne getirilmesi için karar almışlar.

Aralarından bu uzun yolculuğa dayanabilecek, münasip birini aramışlar ve kırlangıcın bu işi yapmasını uygun gör-

müşler. Kırlangıç, Erlikhanın, karanlık dünyasına inmiş. Uça uça onun makamına varmış, ateşten bir kuru gagası ile kavradığında geriye doğru uçmaya başlamış. Yol boyunca, yanan kordan, gagası kızardıkça - kızarmış. Gagası ebediyen kırmızı kalacaktı. Lâkin kırlangıç, gagasındaki kuru bırakmamış. Erlikhanın bekçisi, yılan, kırlangıcı, ateşi çalarken görmüş. Onu, arkasından kovalamış. Bir türlü erememiş. Sadece kuyruğunun ortasından bir defacık kavrayabilmiş. Kavrarmış amma, kırlangıç kurtulup kaçmış. Yalnız, yılanın ısırıldığı, kırlangıcın kuyruğu ayrıç ayrıç kalmış. Kırlangıcın yolcuğu aydınlığa çıkıncaya kadar, çok uzun sürmüş. Artık kırlarda, yerine dönerken, gagası hem yorulmuş, hem de acımış ve kuru, kayalar üzerine düşürmüştü. Düşen kordan, hangi kayanın üstüne kıvılcım kaydıysa, kayalar ateşleşmişler. Şimdi, ateşleşen kayalardan çakmak yapılır. Çakmaklar birbirlerine çakılır. Çakmalardan çıkan kıvılcımlara kav tutulur, ateş alınır ve ocak yakılır. (Drenkova N.P., Kult ognya u altaytsev i teleut -sbornik M.A.E.T, VI, Leningrad 1927).

Ateş aydınlığın simgesi gibi Türk inançlarınca ilâhlaştırılmıştır. Ona da kurbanlar kesilir, hediyeler bağışlanır. Türk- Mogol dillerinde mevcut olan ve "dişi şaman demek olan *utugan*" sözü, bir zamanların ateş ilâhiyesini belirlediği tahmin edilir. (Tsaybakov G. Ts., Kult ognya u vostoçnyh buryat mongolov Buryatovedçeskiy sbonik, İrkutsk 1927, vıyp. 3-4, s:63-64). Buradan "*utugan*" sözünün Ateş ilâhiyesini, oradan da bereketin, üretimin hamiliğini üstlenebileceğinden başka, eski Türk yurdu Ötüken'in bu Ateş ilâhiyesinin adını taşıdığını tahmin edebiliriz². İşte Sahatürkleri ateşe dua edişlerinde, yalvarışlarında, Türk inançlarında ateşin alması olduğu yüksek mevki şöyle belirtilir: "*Otuz dilli, Ulu Ateş Ana, kırk dişli bakire Ana, senden büyüğü yoktur. Sen, Ulgenden bölünmüş aydınlığı onunla paylaşmış-*

sındır... "Kadim Türk inançlarında - ateş, kötü ruhları dağıtır, kovar. Hastalıklar ateş ile temizlenir. Tanrıların kullandıkları yıldırım ise, her üç dünyada, gökte, yerde yeraltında, kötü ruhları mahveder. (Hudyakov İ.A., Kratkoe opisanie Verhoyanskogo okruga, Leningrad 1969, s:274-275). Bu özellikleriyle ateş, canlılarda, bitkilerde, varlıklarda sağlığı temin eder. Bereket getirir. Ateşin bu vasıfları gözönünde bulundurularak, Türklerin birçok örf ve adetlerinde ona yer verilmektedir. Konumuzla ilgili Sibiryada, Altayda, İdil boylarında, Orta Asyada, Türklerin ilkyaz törenlerinde, hep ateş yakmalar, ateşten geçmeler vardır.

Türklerin ateşe karşı olan inançları, birçok defalar, tarihin derinliklerinden beri, kadim Çin ve Elin tarihlerinden başka Milâdın sonra da, çeşitli eserlerde konu edinilmişlerdir. Bizans imparatorlarından Justin'in elçisi Zemerhos'un 568 yılında, Kök Türklere vardığında, bütün elçilik heyetini, kötü niyetlerinden temizlemek için, büyüklük ateşlerin alevleri üzerinden atlatmışlardır. (Kafesoğlu İ, Eski Türk Dini, İstanbul 1980, s-25). Bizans tarihçisi Teofilakt Simokata'ya göre, Türkler ateşe tapmaktadırlar. Tarihçi Menandr'a göre ise, Avar Hakanı Bayan, eğer verdiği sözde durmazsa kendisini ateşin cezalandırmasını istemiştir. (Beşevliev V., Nyakolko belejki kum bılgarskata istoriya - Sofiyaki Universitet, kn. XXXII, Sofiya 1936, s- 3). Daha sonraki yıllarda gördüklerini anlatan Covanni del Carpini (1182 - 1252) Mogol Hakanı Batyi'nin ikametgâhında kabulünü şöyle anlatır: "Hakanın yanına iletilmezden önce iki ateşin arasından geçirileceğimizi hatırlatıldı. Çünkü ateş kötü niyetlerimizi ev zehirleme gibi saf düşünceleri zihinlerimizden temizleyeceğine inanıyorlardı. Biz de, kendisinden her türlü şüpheli uzaklaştırmak için razı geldik. "Karpini'ye göre, ateşi bıçakla dürtelemek bıçakla kaynayan kaptan et çıkarmak,

ateşin üstünde balta savurmak, ateşin başını kesmek gibi birşey hesap edildiğinden, katiiyetle yasaktır. (Puteşestviya v vostoçniye strany Plano Karpini i Vilhelma Rubruka, Moskva 1957, s: 30,31,33,62). Türk dünyasında, seyahati esnasında, Türklerin ateş üstünde, rahs ettiklerini, hattâ hastalıklarından temizlenmek için, kor çignediklerini, Arap seyahatçilerinden İbn Batuta (1304-1377) anlatmaktadır. (Batuta İ., Seyehati İbn Batuta, İstanbul 1933).

NOTLAR

1. Hayvanları ateşten geçirme olayı şöyle anlatılır: (Hastalık olurmuş, hayvan hastalın, anladın mı. Soona bunun kolayını bulmuşlaa. Engeri bu hayvan hastahını niyapıyelle. Bütün kütlük toplanıyeri, Maale içinde hataşlerin hepsini garardıyelle. Düz Hataş bırakılmıyeri bi evde. Baştan küvün içinde kapı kapı gezeriz. Undan soo yapıyeriz büle bi iki çalı, pındık çalı. Buray bi delik delyeriz, bu duvara geçiryeriz. Buraa bu pındık çalı. Bi urgan geçiryeriz. Urganın ucunu iki kişi çökyeriz: vırl-vırl, vırl-vırl. Hataş çıkıyeri undan, bu aştan demek hataş gayyeri. Sona hataş gayakan, bi gan tutıyeriz u hataşın ucuna, u , gavı tutuştıryerı. Küvün içinde hataş galdısa tutuştıryerı, zaten gıvılcım çıkımyeri. Gavla, goca hataşı yakeriz. soona yedi tane musafı geryeriz bu sokaktan bu sokaa. Önce urganın altından, soona hataşın, goca küvün hayvananı geçiryeriz. İnsanısanı da geçiryeriz." (Kırcalı Sancağı İsmailleş Belediyesi. Ada küü köyü, amma bu köye, kendilerinden yaşlı kadınlara "ade" dediklerinden, Ade küü de derler. Kaynak kişi: Hüseyin Sülman Hasan, okumaşluğu yok, yaşı: 72, kayıda alındığı tarih: 9 Ekim 1971.
2. "Ötüken"-Sibiryada ve Orta Asyada, Türklerce, Mogollarca, İlah gibi yeryüzünün sahibi olarak bilinir. "Ötüken" yazılı Çin vakainamelerine ve zamanımıza erişen Türk efsanelerine göre, kadim Türk boylarının koruyucusudur. Aynı zamanda Ötüken, dağlık ve bayırık arazi olan Yenisey ırmağı boyunca ve bugünkü Tuba Türkleri diyarında bulunan toprakların adıdır. (Potapov İ. P.M, Noviye dannıye o drevnetürkском ötüken - Sovetskoe vostokovedenie, Moskva 1957, No 1 s. 113.)